

PREU: Eixemplar gratuït

DÉNIA

Extra de Agost - 2021

Gmail rocchabas2018@gmail.com

Twitter @CulturalRoc

Facebook. @rocchabas

FONETICA VERBAL DEL VALENCIÀ

Fonètica verbal del valencià

Per Josep Maria Guinot i Galan

1. Introducció

La matèria d'aquest treball es troba entre la Fonètica i la Morfologia, per lo que fàcilment pot passar per alt per una i altra. Per això li dediquem este article.

1.1 Fonètica i Morfologia.

Les distintes parts de la Gramàtica (Fonètica, Morfologia, Sintaxis), no constitueixen compartiments tancats. Està clar que hi ha paraules, que evolucionen per raons purament fonològiques, i que són del domini exclusiu de la Fonètica, però en general les paraules, s'ajunten unes en les altres per a formar oracions, i això comporta en elles canvis deguts a les funcions que tenen que desenvolupar.

D'ací que entren en acció la Morfologia i la Sintaxis, les quals se repartixen les formes i les funcions, formes que, al canviar d'estructura, impliquen també una considerable fonètica.

Les desinències nominals i verbals (declinació i conjugació), per exemple, no es podrien explicar únicament per raons fonològiques; però la Morfologia ha d'explicar-les per la conjunció de les lleis morfològiques i fonològiques.

Podem dir sense equivocar-nos que en tot canvi morfològic hi ha implícit un canvi fonètic.

Si des de l'àngul de la Gramàtica, la supremacia és de la Morfologia sobre la Fonètica, perquè aquella corrigeix les deficiències de la segona, i a més perfecciona les paraules, les sistematitza i reglamenta el llenguatge; des del punt de vista lingüístic la supremacia és evidentment de la Fonètica perquè a través dels segles lo que ha anat diversificant les llengües és la diferència de pronunciació de les paraules procedents d'un mateix tronc comú, com del llatí en el cas de les llengües romàniques.

No manca, per tant, d'interès l'estudi de la Fonètica, criteri tan important per a distingir l'identitat d'una llengua i la diferència de qualsevol altra.

1.2 Fonètica verbal.

El títol de "fonètica verbal" no l'hem inventat nosaltres. Ramón Menéndez Pidal, per exemple, en la seua Gramàtica Històrica Espanyola inclou uns paràgrafs dedicats a "fonètica verbal". I uns altres autors, en la morfologia històrica, estudien el tractament "fonètic" de les arrels verbals i dels canvis "fonètics" deguts a l'accentuació, temes estos que són totalment fonètics, encara que hagen portat el seu estudi a la Morfologia.

En la conjugacio, la força de l'analogia per a introduir canvis fonetics es major que en les altres parts de l'oracio. Els verps, en general, estan subjectes a les mateixes lleis fonetiques que les restants paraules; pero en ells, unes formes influixen en unes altres mes que unes paraules en unes altres estranyes, degut a la relacio que tenen entre si les formes verbals que, adaptant-se a modos, temps, numeros i persones, no deixen de portar un identic sentit central, a saber, l'idea continguda en el tema o arraïl, la qual es invariable a lo llarg de tota la conjugacio.

Son molts els punts de caracter fonetic que es poden estudiar en la conjugacio, com per exemple, les inflexions de la vocal tematica, les palatalisacions, velarisacions, influencia de la yot o del wau, i el detall dels canvis deguts a la sistematisacio i a l'analogia morfologica. Igualment hi ha un camp immens en l'estudi de les formes arcaiques i dialectals aixi com les irregulars. Eix estudi complet constituiria un voluminos tractat de Morfologia historica, en interessants parcelles fonetiques. Tot això no es pot abordar en una sola lliçó. Per lo que, tal com hem anunciat, escollim una d'elles molt llimitada, a saber, l'evolucio de les formes verbals degudes al canvi d'accent i l'evolucio de les desinencies, i rares vegades farem digressions que nos aparten de l'objecte principal. D'acort en este proposit parlarém: 1er. De les variacions dels temes de present i de perfecte. 2on. De les mudances introduïdes per l'accent, i 3er. De l'evolucio de les desinencies. Una digressio breu mereixerà l'increment incoatiu del verp.

2. Variacions en el tema de present

Nomes parlem de canvis fonetics "regulars" en les arraïls dels verps, deixant per a la Morfologia l'estudi dels canvis deguts a l'analogia morfologica o sistematisacio dels paradigmes.

A l'estil alema diém formes fortes a les que tenen l'accent en el tema, i debils, a les que el tenen en la terminacio. Per exemple, cante sera forma forta, corregam, sera forma debil.

L'arraïl verbal del sistema de present oferix tres variants: forma forta, o accentuada, sense desinencies: forma forta en desinencies, i forma debil (en desinencies).

2.1. Forma forta sense desinencies.

Esta forma accentuada, sense desinencies, es presenta en la llengua antiga:

- a) En la primera persona de l'indicatiu de totes les conjugacions: yo trob, veig, tem, vull, sent.
- b) En la segona i tercera persones de l'indicatiu de tots el verps excepte en la primera conjugacio: caus, cau, vol, vols, pots, pot, pugues, puja, veles, vela.
- c) En les tres persones del singular del present de subjuntiu de totes les formes de la primera conjugacio: trob, confes, sper, fall.

Aço es identic a la primera persona d'indicatiu.

En la llengua moderna, després de les modificacions que en el temps ha introduït l'analogia, encara troba estes formes sense desinència:

a) En la primera persona del present d'indicatiu de molts verbs: cap, caic, vixc, creixc, coc.

b) En la tercera persona del singular del present d'indicatiu dels verbs en -er, -re, i -ir: torç, bat, te, fuig.

2.1.1. Evolució de la consonant temàtica d'estes formes.

L'arrel del verb originari llatí pot acabar en diferents sons: labial, dental, alveolar, palatal, etc...

1. En consonant labial sol evolucionar a u o es pert: movo (forma hipotètica del clàssic moveo) passa a l'antic mou (que en la llengua moderna dona moc), bibit = beu; escribit = escriu, etc...

2. La consonant dental pot acabar vocalisada en u o en un grup consonàntic simplificat: credo passa a l'antic creu, trado = trau, perdo = pert.

3. La consonant alveolar. Si es nasal, se pert: tenet = te, pero nt, o se conserva sentit = sent; o se simplifica en n (vendit = ven).

4. La consonant palatalisada o assibilada del llatí vulgar sofreix l'evolució normal estudiada en Fonètica.

a) C mes e, i, passa a [u]: dicit passa a diu.

b) Sc mes e, i, passa a [s] (signe damunt) (xe): crescit = creix.

c) Ng mes e, i, dona [n]: fingere = fenyer; plangit = plany.

d) Lg mes e, i, dona [l] (elle): colligit = cull.

2.2. Forma forta dotada de desinències.

Esta forma, de tema accentuat, però en desinències, es presentava en la llengua antiga:

a) En la primera i segona persona del singular del present d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació: cante, parles, i en la tercera del plural de tots els verbs, en el mateix temps: leixen, canten.

b) En el present de subjuntiu de les tres persones del singular de totes les conjugacions, excepte la primera i en la tercera del plural de tots els verbs.

c) En l'infinitiu dels verbs que provenen de la tercera conjugació llatina (en -ere: legere) : com legere = llegir.

En valencià modern se segueix en tot la norma antiga excepte que la primera persona del singular del present d'indicatiu de la primera conjugació porta també desinència. Del mateix modo s'igualen en este punt les tres persones del singular del present de subjuntiu.

2.2.1. Evolució de la consonant temàtica en estes formes.

Igualment que en el cas anterior, la consonant temàtica pot ser labial, dental, alveolar, velar, etc...

a) La consonant labial evoluciona a [b], (labial fricativa), que mes avant, en valencià, passa a v (fricativa dental v) *deben* = antigament *deven*, que oscilava entre la [b] i la [v], quedant actualment en el valencià corrent en u: *movent* = *mouen*.

b) La consonant dental evoluciona a [d] (dental fricativa), que permaneceix o desapareix: *rotat* passa a *roda*; *sudat* passa a *sua*.

c) La consonant alveolar se manté, simplificant-se el grup final: *vendunt* = *venen*; *prendent* = *prenen*.

d) La consonant velar (la c = k) se resol en [g]: *fricat* = *frega*; *secat* = *sega*; *pacat* = *paga*; *plicat* = *plega*.

e) L'arraig dels verbs que tenen l'infinitiu procedent de la tercera conjugació llatina (-ere = *legere*) se dividixen en dos models: els que conserven la vocal postònica i perden la final (*currere* = *correr*) i els que perden la vocal postònica i mantenen la vocal final com a suport (*bibere* = *beure*).

Tot lo que s'ha dit val per als verbs del primer model; per al segon val la següent norma:

- Si l'arraig del verb acaba en -b-, -v-, -d-, -c- (k), estes consonants se velarisen en -u- semivocal (*scribere* = *escriure*; *vivere* = *viure*; *radere* = *raure*; *coquere* = *coure*).

- Si l'arraig verbal acaba en -m-, -n-, -l-, es crea una consonant epentètica: *remanere* = *romandre* (1)

(1) Cfr. Guinot i Galan, J. M^a. "Reajusts de grups consonàntics" en *Fonètica de la llengua valenciana*. València, 1981, pp. 118.

2.3 Forma debil dotada de desinències.

Tant en la llengua primitiva com en la moderna, esta forma, sense accent en l'arraig, pero dotada de desinències, es presenta:

a) En la primera i segona persones del plural del present d'indicatiu i subjuntiu, i en la segona del plural de l'imperatiu de tots els verbs: *cantem*, *canteu*, *pugam*, *pugau*, *aneu*.

b) En els infinitius, excepte en els procedents de la conjugació tercera llatina (-ere) i en els gerundis: *parlar*, *soler*, *sentir*, *cantant*, *rient*, *prenent*, *venint*. Pero, *correr* (de *currere*) *comprendre* (de *comprehendere*).

2.3.1 Evolució de la consonant temàtica en estos temes.

El resultat final de l'evolució depen de la naturalesa de la consonant temàtica.

1. Si la consonant tematica es labial, passa a [b] (labial fricativa) i acaba en v valenciana: habemus = havem, vivimus = vivim, pero capimus = cabem.
2. Si la consonant es dental -d- pot desapareixer davant de l'accent: ridemus = riem; si es una -t- a vegades se conserva, i a vegades passa a [d] (dental fricativa): notamus = notem; natamus = nadem.
3. Si la consonant es velar, davant de vocal a, o, u, evoluciona a [g] (velar fricativa): fricatus = fregat; pacatus = pagat. Pero si va davant de e, i, per regla general, desapareix: facimus passava a fesem, modern, fem.
4. Si es tracta d'un grup velar, l'evolucio es la següent:

Sc passa a [s] (signe damunt) (xe): nascit = naix;

Ng passa a [n] (signe baix) (enye): plangit = plany;

Lg passa a [l] (signe baix) (elle): colligit = cull.

3. Mutacions introduïdes per l'accent

En el verp, com en les atres paraules valencianes derivades del llatí, se sol conservar l'accent original. Pero en ell se solen verificar distints canvis del punt d'accentuacio, de gran importancia fonetica. La presencia o ausencia de l'accent sobre el radical del verp devia per força ocasionar variacions en les formes, donat que les vocals, segons estiguen o no accentuades, sofriren distint tractament. Aixina, per eixemple, al posar un prefix a un verp llatí en l'epoca de transicio al romanç, es corria l'accent i influia en la vocal: de facio) reficio; de fero = re-fero; o adquiria una forma esdrúixola, perdent la vocal postonica interna, encara qauè es conservara en el seu punt l'accent: de recupero = recobre; vindicant = venguen; vigilar = vela, etc..., i alguns verps refan ses formes debils o fortes per analogia en unes atres: honorare = honrar, fa despres honra i honren, formes fortes.

1. En els temps de present, com podem deduir de l'estudi precedent, les formes fortes son nou: imperatiu i tot el singular i tercera persona del plural en els presents d'indicatiu i subjuntiu.

Les formes debils, son dotze: l'infinitiu, el participi-gerundi i la primera i segona persones del plural del present d'indicatiu, subjuntiu i de l'imperfecte d'indicatiu.

2. Els perfectes forts s'uniformaren casi tots en les debils o normals, substituint sa forma accentuada en el tema, per una atra accentuada en la desinenca: creure = cregui, perdre = perdi, etc...

3. En la llengua valenciana, com en la castellana, l'infinitiu dels verps en -ere, (en la penultima vocal breu -com legere-) s'uniforma en els verps de la segona conjugacio en -ere -com monere-. D'ahi es deriva el canvi d'accent en la primera i segona persona del plural del present d'indicatiu i en la segona de l'imperatiu. En conte de vendimus, venditis, vendite, s'originen veném, venéu, venéu.

4. Els infinitius en -iar, son un cas curios. Mentres en el llati vulgar el verps en -iar donaven formes en diftonc, desfent l'hiat, i pronunciaven abrevia, canvia, en valencià hi ha una tradicio de pronunciacio sense diftonc a imitacio dels verps en -ear (arree, cree).

Hi ha verps que no admeten una atra pronunciacio que esta: varíe, amplíe, contraría, inventaríe, etc... Pero n'hi ha d'atres que la fonetica moderna ha canviat en diftonc, cosa que els gramatics tenen per viciosa i contraria a la tradicio i que sera dificil de conseguir, per haver-se generalisat en tota la regio valenciana.

3.1 Particularitats de l'accentuacio.

Les persones segona i tercera del plural (nos, vos) en llati generalment tenien diferent el punt d'accentuacio en relacio a les atres persones, com hem vist en el present d'indicatiu, subjuntiu i imperatiu.

Hi ha tres casos en que l'accent s'uniforma retrotraent-lo: en l'imperfecte d'indicatiu i en el plusquamperfecte d'indicatiu i plusquamperfecte de subjuntiu: en llati amabámus, amabátis, amaverámus, amaverátis, amavissémus, amavissétis.

3.1.1 Imperfecte d'indicatiu.

En llati totes les conjugacions tenien la mateixa característica temporal: el morfema -ba intercalat entre el tema i la desinencia: ama-ba-m, mone-ba-s, lege-ba-t, audie-ba-mus, etc... Eixa característica passa a la primera conjugacio del valencià convertida en va/ve: ama-va, ama-ve-s (i sense canvi en castella: amaba, amabas). Les restants conjugacions perden eixa característica en passar al valencià, canviant-la per ia/ie: tenía, teníes, servía, servíes. el proces d'esta evolucion haurem d'explicar-lo. L'imperfecte etimologicament era un temps d'accentuacio debil com es pot observar facilment en la primera conjugacio (cantava, cantaves, etc...). En els verps de la tercera conjugacio llatina (model legere), al perdre's la consonant final del tema, resultava una -b-intervocalica i la vocal de l'arraíl en l'imperfecte quedava en la llengua antiga en hiat en la vocal desinencial atona, uniformant-se -eba i -ieba en -ia, accentuant la i: hiat que es conserva encara. Per això en valencià diém, com antigament, caía, día, creía, veía, etc...

El verp ser es tracta d'un cas especial, fent en llati eram, eras, erat, eramus, eratis, erant, desinencies que el valencià canvia en el plural en -erem, -ereu, en distint accent al llati en la primera i segona persona del plural.

3.1.2 Plusquamperfecte d'indicatiu.

En este temps se troben les dislocacions en les mateixes persones que en l'imperfecte. El llati cantaveramus, cantaveratis s'accentua en valencià cantáreu, uniformant-se en les atres formes personals: fueramus, fueratis, passen a fórem, fóreu.

3.1.3 Plusquamperfecte de subjuntiu.

Les mateixes dislocacions o desplaçaments de l'accent trobem en la primera i segona persona del plural. Les formes ama(vi)ssemus, ama(vi)ssetis, passaven a amassétis, donant lloc en romanç a les formes amassem, amasseu, vinguessen, vinguessau.

4. Evolució de les desinències verbals

4.1 En llatí clàssic.

Les desinències generals del llatí clàssic formen tres sistemes: el de present, el de perfecte i el de supí.

Sistema de present: 1ª persona, -d i -m (que es pert); 2^a, -s, que es conserva; 3^a, -t, que en el temps es pert. Plural: 1ª persona, -mus; 2^a, -tis; 3^a, -nt, que dura fins molt avant.

Sistema del perfecte: 1ª persona, -i; 2^a, -isti; 3^a, -it. Plural 1ª persona -imus; 2^a, -istis; 3^a, -erunt o -ere.

Sistema de supí: S'aplica a l'imperatiu, 2ª persona, -to ; plural de 2ª persona -te. Prescindim de l'imperatiu futur perquè no passa al romanç. el tema de supí no té relevància en l'evolució de la llengua per lo que només parlarem dels sistemes de present i de perfecte.

4.2 En llatí vulgar.

Este punt està ben desenvolupat en l'obra de Grandgent (2) de la que extraem els punts més importants:

(2) Grandgent, C. H. El latín vulgar, Madrid, 1928.

a) La primera reducció que hem de notar és la de la desinència en -io la qual passa a o. Eixa i es pert en molts verbs quan segueix una altra vocal. En els participis de present era un fenomen corrent: *audentem per audientem, facentem per facientem*. D'ahi que s'introdueixen un lot de formes sense i en indicatiu i subjuntiu: *audio = audio, dormio = dormo, partiunt = partunt*.

A vegades lo que se perdia era una e en els verbs de la segona conjugació: *video* passa a un hipotètic *vido*. També la segona conjugació admetia formes com *habeunt* i *videunt*, al costat de les regulars *habent* i *vident*. La causa hi ha que buscar-la en l'analogia en la quarta conjugació.

b) Advertix Grandgent que la e llarga i la e i la i breus, que eren atones, acabaren pronunciant-se de la mateixa manera. Lo qual fou causa de confusió entre *is*, *es*, *et*, *it*, fenomen que és fàcil confirmar per escrits vulgars com la *Peregrinatio Aetherae*.

c) Provablement la pèrdua de la -s final de la primera persona del plural en esta època no se devia a causes fonètiques sino de sistematització. Es considerava la -s com a característica de la segona persona, igual que es considerava la -t com a característica de la tercera.

d) En els perfectes forts la primera persona del plural -imus, tendia a accentuar la penúltima síl·laba (originant una forma debilitada). Així *"fecimus"* en provençal passava a *"fezem"* lo que suposava una pronunciació en *fecimus*. Este canvi fonètic quan es produïx plenament en temps posteriors, hi ha que atribuir-lo a l'influx analògic dels perfectes debilitats (*servimus, servistis*).

e) En la tercera persona del plural, com ya hem anticipat, existiria, en la segona conjugacio, al costat de -ent (habent) una terminacio en -eunt (habeunt), deguda a la analogia en -iunt de la quarta conjugacio.

f) El perfecte en -ére de la tercera persona del plural (cantavere) desaparegue en totes les regions de la Romania.

La terminacio -erunt ya en el llati classic presentava esporadicament una e breu, sobretot en els comics, i en Virgili tenim alguns exemples (túlerunt). Este canvi es va convertir en regla: la e de -erunt va passar a ser sempre breu, i per tant atona: debúerunt, víderunt.

g) En el present d'indicatiu i d'imperatiu, les terminacions -imus, -itis, -ite (véndimus, vénditis, véndite) se convertiren per lo general en el sigle VI o VII en -emu (s), -ete (s), -ete (vendémus, vendétis, vendéte) passant l'accent a la penultima silaba.

4.3 En la llengua romanç.

L'evolucio de les desinencies en el seu pas del llati al valencià es la següent:

4.3.1 Sistema del present.

-1^a persona. La desinencia -o es pert. En llengua antiga escriuen trob, faç, caic, veig.

En el nord de la regio (Maestrat) hi ha una desinencia en -o coincident en el catala (pujo, baixo). Esta -o es reemplaçada per una -e en la casi totalitat del Regne de Valencia (ame, puge, baix).

-2^a persona. La desinencia -s del llati es conserva com a distinta de la segona persona del singular en tots els verps i en tots els temps (ames, corres, sents).

-3^a persona. La desinencia llatina -t es pert. Ya es perdia a vegades en el llati literari.

-4^a persona, primera del plural. La desinencia -mus del llati pert els ultims sons, quedant-se -m en valencià (i -mos en castella): cantem, anem, correm, vingam.

-5^a persona, segona del plural. La desinencia llatina -tis, passa per la perdua de la vocal final, donant el grup romanic t's; i per la vocalisacio del grup consonantic final previament simplificat a -u-. Este fenomen de la vocalisacio de la consonant segueix en teoria el següent proces: t's=d's; d's=s=u (3)

(3) Sobre l'epoca de verificacio d'este fenomen diu Badia Margarit en la seua Gramatica Historica Catalana: "La vocalisacio s'ha produït en primer lloc en el cas de la -S llatina, com es comprén per la major afinitat fonetica en el so resultant, i, en efecte, la B etimologica no apareix ni en les grafies mes antigues, sino el seu resultat romanic U; en canvi la vocalisacio de les atres consonants ha segut molt mes tardana i nomes comença a registrar-se, en la llengua escrita, a mitan sigle XII, en que la U va reemplaçant a D. DZ, TZ; un sigle mes tart la solucio U estava completament generalisada" en virtut d'eixa evolucio els antics "cantats, sentits" passaren a cantau (despres a canteu) i sentiu.

-6ª persona, tercera del plural. Les desinències llatines -ant, -ent, -int, es conserven en valencià simplement en -n, precedida de la vocal corresponent, -an, en, in.

4.3.2 Desinències del perfecte.

El llatí tenia desinències pròpies per al perfecte que no passaven als altres temps. Com hem dit abans, estes eren: -i, -isti, -it, -imus, -istis, -erunt o ere.

El valencià ha prescindit d'estes desinències i les ha uniformades, prenent per al perfecte les desinències generals del present, i intercalant el morfema -re- (propí de l'infinitiu) entre la vocal temàtica i la desinència resultant la primera persona en -i (sense morfema temporal); segona persona -are, -eres, -ires; tercera persona, -a, -e, -i; (també en morfema 0/); quarta persona, -arem, -erem, -irem; quinta persona, -areu, -ereu, -ireu; sexta persona, -aren, -eren, -iren.

4.3.3 Desinències de l'infinitiu.

Mentres s'ha perdut en valencià el sistema de supí (del que no queda més que el participi passat): amat, amada, (de amatum), s'ha creat un nou sistema prenent per base l'infinitiu, sobre el qual se formen el futur imperfecte, el condicional i un imperfecte de subjuntiu (cantare, cantaria, cantara).

Els infinitius llatins acabaven en -are, -ere, -ere, -ire, donant quatre conjugacions i una mixta: amare, monere, legere, audire (i la mixta capere). Al passar al valencià, -are ha donat -ar (amare = amar); -ere ha passat a -er (valere = valer); -ere unes vegades a -er i unes altres a -re (currere = correr; corrumpere = corrompre) i -ire a -ir (sentire = sentir).

El quadro general de totes les desinències es pot veure en qualsevol Gramàtica. Aquí només veurem regles generals.

4.4 Les desinències verbals en particular.

4.4.1 L'infinitiu.

En llatí acaba sempre en -re (amare, monere, legere, etc...). Esta e final es pert en valencià, excepte quan es pert la e penúltima, cas en que la e final es conserva com a vocal de soport.

a) Infinitius llatins en -are. En valencià -ar (cantare = cantar).

Esta conjugació es la més rica, perquè ad ella s'han anat incorporant molts verbs derivats de substantius, adjectius, verbs o adverbis: aprofitar, desaprovar, apropar.

b) Infinitius llatins en -ere (segona conjugació).

Esta conjugació ha vingut molt a menys, perquè casi tots els verbs que la seguien han passat al paradigma de la quarta conjugació o en -ire. El canvi va començar per algunes interferències i va anar consolidant-se. Pertanyen a este paradigma en valencià els verbs haver, valer, saber, poder, voler i soler.

c) Infinitius llatins en -ere (tercera conjugacio llatina).

Estos verps en valencià donen -er, en e atona (correr) o en -re (vendre) i van per la segona conjugacio valenciana; pero molts verps que en llati pertanyen ad esta conjugacio, en el romanç han passat a la quarta conjugacio en -ire.

En canvi pertanyen a esta segona conjugacio molts verps que perdien la e penultima breu. La e d'esta desinencia (-er) en valencià es pronuncia en e tancada, mentres en catala es oberta.

- Verps en -er.

Este paradigma comprén els verps que contenen en el tema un grup consonantic en ng, sc, o rr: tangere = tanyer; crescere = creixer; currere = correr.

- Verps en -re.

Este paradigma comprén verps que originariament tenien la desinencia -ere (tercera llatina) i perden la vocal penultima conservant la e final com a suport. A este grup pertanyen els verps que tenen una semivocal u davant de la desinencia (beure, caure, etc...) procedent d'una labiodental, etc... Alguns d'estos verps tenen increment incoatiu en tots els temps. Els que el tenen només en alguns temps passaren al paradigma de la quarta conjugacio, en -ire (tercera valenciana).

d) Infinitiu llati en -ire.

Esta conjugacio es la mes rica, despres de la primera. A mes dels verps que en llati tenien -ire, va arregar verps de la tercera i inclus de la segona llatina: els de la tercera de la classe que diém mixta, per portar una yot, com capio, aperio (del verp aperire, en valencià, obrir). En els verps de la segona conjugacio en e en hiat sonava i : compleo de complere, en valencià = complir. A mes, esta conjugacio va incorporar verps d'orige germanic. Finalment esta conjugacio s'apropià de verps derivats d'adjectius i substantius, encara que te mes força incorporativa la primera conjugacio en -are.

4.4.2 El present d'indicatiu.

1^a conjugacio: -e, -es, -a, -em, -eu, en.

2^a conjugacio: -s, -em, -eu, -en.

3^a conjugacio: Pura: -s, -em, -eu, en. En increment: -ixc, -ixes, -ix, -im, -iu, -ixen.

Ya hem anticipat que la primera persona del singular, de la primera conjugacio acaba en e. En catala normatiu acaba en u: cantu. La desinencia en -o (canto) en valencià es un localisme. La mateixa pronunciacio en -u te el catala en les atres conjugacions quan per escrit acaba en -o atona: temo, pronunciat "temu", (en valencià, tem) . En la segona i tercera conjugacio esta primera persona en valencià acaba en consonant, sense vocal d'apoyo.

La segona persona del singular en la primera conjugació canvia la desinença -as en -es (cantas = cantes); en la segona i tercera conjugació que, primitivament tenien -es o -is, o conserven -es o evoluciona a -s (fuges, corres, mous, sents), n'hi ha molts irregulars; les infraccions de la regla es deuen a analogies entre les diverses conjugacions.

En la tercera conjugació llatina el pas de -is a -es es va realitzar des d'antic, sobretot quan l'arraig acabava en s, z, s, z, r, per raons fonològiques (nascis = naixes).

La tercera persona del singular tenia en llatí les desinençes -at, -et, -it, les quals perden la -t final. La primera conjugació queda en -a: ama, però en Castelló, i en uns pocs pobles més de la província, es pronuncia en -e: ell cante, fenomen que es repetirà en uns altres temps (ell cantave, ell cantaríe, ell cantare).

Les desinençes -et, -it, regularment perderen la -t final, sofrint a vegades certes modificacions en l'arraig verbal (de bibit, beu; de vivit, viu) conservant la vocal temàtica o perdent-la (corre, mol, obri, ompli).

La primera persona del plural, té la mateixa evolució en totes les conjugacions. En llatí eren -amus, -emus, -imus. Antigament era corrent la forma de -am per a la primera conjugació, però la primera i segona acabaren en -em, i la tercera en -im (cantem, correm, sentim). En la segona conjugació, per excepció, formen esta primera persona en -im, viure i escriure (vivim, escrivim).

Totes les formes traslladen l'accent a la terminació en -m. Els verbs de la segona conjugació que acaben en -ure davant de la -m no tenen tots el mateix tractament. Quan la -u- procedeix d'una -b- o -v-, conserven la -u- en que aquella consonant s'ha vocalitzat; si la -u- no procedia de -b- o -v- sino d'una altra consonant, la -u- es perd; de bibit, beuen; de vivere, vivim; però de cadere, caem; de credere, creem; de videre, veem (sense la i antihiatàtica catalana de veiem, caiem, creiem).

La segona persona del plural. Esta persona en llatí feia -atis, -etis, itis. En valencià ha acabat en -eu en la primera i segona conjugació, i en -iu en la tercera. En parlar de l'evolució de les desinençes en general durant el període romànic, hem vist ja el pas d'estes formes a -ats, -ets, i -its, i posteriorment a -eu i -iu. El grup -ts, segons Griera, se conserva regularment en les llengües antigues fins el segle XIV, encara que apareguera en forma esporàdica (sapiats).

L'introducció de la -u procedent de -ts deu ser relativament recent. L'origen d'esta evolució no ha segut encara explicat satisfactoriament per ningú i es u dels fenòmens més curiosos d'evolució fonològica.

La tercera persona del plural. En llatí té les desinençes -ant, -ent, -iunt. En valencià han vingut a parar totes en -en, perdent la -t final i uniformant-se totes les conjugacions. Ya en llatí vulgar es perdia la -t de -iunt. Les altres terminacions se confonien molt a sovint.

Segons Menéndez Pidal, la pèrdua de la -t provenia ja del temps del llatí, i solia ser restaurada per cultisme en èpoques més recents per les persones il·lustrades en l'Edat Mija.

4.4.3 L'ímpfecte d'indicatiu.

Les desinències llatines eren les generals en el sistema de present, en: -abam, -abas, -abat, -abamus, -abatis, abant, per a la primera conjugació; les altres conjugacions canviaven la -a temàtica de la primera per una -e o una -i: -ebam, -ebas, -ebat, -ebamus, -ebatis, -ebant. El valencià va canviar, esta desinència en -b-, en la segona i tercera conjugació. La primera dona a/e: -ava, -aves, -ava, -avem, -aveu, -aven, (excepte el localisme en -e, cantave). La característica del llatí, -ba- es conserva en -va-. En la segona i tercera conjugació el morfema -ba- es canvia en -i: tenia, tenies; partia, parties; etc... L'evolució es deu a la pèrdua de la -b- intervocalica i la transformació de e en i davant d'una altra vocal: -ea, -eas, -ea, etc..., passen a -ia, -ies, -ia, etc... En la tercera conjugació la i ja estava abans de la desaparició de la -b-, com vocal temàtica: part-i-e(ba)m.

4.4.4 El perfecte d'indicatiu.

A lo dit abans podem afegir lo següent: 1er. L'accent se trasllada del tema a la desinència. 2on. Hi ha dos formes diferents de perfectes, les que se basen simplement en l'arrel del present (canti, senti) i les que velarisen l'arrel prenent una g (gue, gui) o una c (que, qui): creguí, cregueres, creixquí, creixqueres. 3er. Davant de la desinència personal s'intercala el morfema -re- en les persones segona, quarta, quinta i sexta: amares, tingueres.

4.4.5 El pluscuamperfecte d'indicatiu.

Este temps ha desaparegut com a tal en valencià i la seua forma verbal ha passat a l'ímpfecte de subjuntiu.

Les formes llatines amaveram, monueram, legerani, audieram, (que en els perfectes en -vi havien perdut este morfema amaram, amaras) passen en valencià a amara, vinguera, parara.

4.4.6 El futur ímpfecte d'indicatiu.

Este temps en llatí era simple, tenia per desinències les normals i anaven precedides del morfema alternant bo/bi/bu (amabo, amabis, amabunt) en la primera i segona conjugació; en la tercera i quarta llatines, per l'alternància a/e (egam, leges, audiam, audies).

En les llengües valenciana i castellana estes formes simples se pergueren, sent substituïdes per una perífrasi composta de l'infinitiu del verb mes el present d'indicatiu de l'auxiliar haver: cantar he, cantar has, etc..., formes compostes que passen a unir-se formant el futur tal com està actualment (cantaré, cantaràs, etc...)

De forma semblant es construeix el condicional simple, pero ajuntant a l'infinitiu del verb les desinències de l'ímpfecte d'indicatiu del verb haver, (cantar havia, cantar havies, etc..., passen a cantaria, cantaries, etc...)

Si l'infinitiu es en -re, en formar este temps es pert la e final: de rompre, rompria

4.4.7 Present de subjuntiu.

Per a més clarietat, en conte de posar els esquemes corresponents a este temps, els concretarém en formes sanceres, fent a continuació les observacions pertinents.

-Sistema llatí:

1ª conj.: cantem, cantes, cantet, cantemus, cantetis, cantent.

2ª conj.: mone-am, mone-as, mone-at, mone-amus, mone-atis, mone-ant.

3ª conj.: legam, legas, legat, legamus, legatis, legant.

4ª conj.: audiam, audias, audiat, audiamus, audiatis, audiant.

-Sistema castellà:

1ª conj.: ame, ames, ame, amemos, améis, amen.

2ª conj.: tema, temas, tema, temamos, temáis, teman.

2ª conj.: sirva, sirvas, sirva, sirvamos, sirvais, sirvan.

-Sistema català:

1ª conj.: canti, cantis, canti, cantem, canteu, cantin.

2ª conj.: inf. en re: perdi, perdis, perdi, perdem, perdeu, perdin.

inf. en er: temi, temis, temis, temem, temeu, temin.

3ª conj.: pura: senti, sentis, senti, sentim, sentiu, sentin.

incoativa: serveixi, serveixis, serveixi, servim, serviu, serveixin.

-Sistema valencià:

1^a conj.: cante, cantes, cante, cantem, canteu, canten.

2^a conj.: inf. en re: perga, pergues, perga, pergam, pergau, perguen.

inf. en er: puga, pugues, puga, pugam, pugau, puguen.

3^a conj.: pura: senta, sentes, senta, sentam, sentau, senten.

incoativa: servixca, servixques, servixca, sirvam (servim), sirvau (serviu), servixquen.

El quadro precedent posa a la vista les desinències d'este temps en cada una de les llengües esmentades; les diferències estan a la vista i son molt importants.

-Observacions:

1. Totes les llengües referides tenen les mateixes vocals temàtiques que el llatí: e per a la primera i a per a les altres conjugacions.

La raó del canvi de a en e en la primera conjugació és sense dubte la necessitat de diferenciar el present de subjuntiu del present d'indicatiu, que en la primera conjugació té per vocal temàtica una a.

2. Només tenim en conte la conjugació regular, passant per altres formes anòmals com: canto, cantos, canton, sentiga, sentigues, etc...; formes que mai passaran al llenguatge literari.

3. A vegades ha sorgit alguna vacil·lació entre l'ús de les desinències -am, -au, i -em, -eu en la segona i tercera persona del plural d'este temps (corregam/correguem); la forma, més genuïna es la primera en -am, -au, que es l'usada pels clàssics de la llengua valenciana (Ausias March, Martorell, Jaume Roig, Isabel de Villena, etc...) i la més corrent en la regió valenciana.

4. També hi ha vacil·lació en l'ús de les desinències en -am/-au i -im/iu (estes últimes iguals al present d'indicatiu) en els verbs de la tercera conjugació: fuiggam i fugim, fuiggau i fugiu.

5. Les desinències -em, -es, -et, llatines, al principi desaparegueren: prest per prestet, dur per duret, però després restabliren la e, començant pels verbs en consonant líquida, necessitats de vocal de suport: (comparet passa a compre).

6. En la llengua primitiva es troben també formes en -ts en la segona persona del plural, les quals canvien en -u més avant, com hem vist al tractar de la mateixa persona i nombre en el present d'indicatiu.

4.4.8 L'imperfecte de subjuntiu.

Este temps en valencià comprenia dos formes, una en -ara, era, ira, (cantara, temera, fugira) presa de l'imperfecte de subjuntiu llatí (cantarem, timerem, fugerem), en desplaçament de l'accent en la segona i tercera persona del plural i sempre en la penúltima síl·laba.

Una altra forma en -as, -es, -is, (cantés, temés, partís) evolució del plusquamperfecte de subjuntiu llatí (cantavíssem, timuíssem, audivíssem).

Perdut l'infix -vi- dels perfectes, fenomen que ja ocorria en l'època del llatí clàssic (amasssem, audíssem) i adoptades les desinències personals corrents, els verbs valencians van parar a la forma següent:

Imperfecte actual (tret de l'imperfecte llatí):

1ª conj.: cantara, cantares, cantara, cantarem, cantareu, cantaren.

2ª conj.: vencera, venceres, vencera, vencerem, vencereu, venceren.

3ª conj.: partira, partires, partira, partirem, partireu, partiren.

Imperfecte arcaic:

1ª conj.: cantás, cantássets, cantás, cantássem, cantásseu, cantásssen.

2ª conj.: sabés, sabésets, sabés, sabésem, sabésseu, sabéssen.

3ª conj.: partís, partíssets, partís, partíssem, partísseu, partísssen.

La primera forma en -ara, -era, -ira, es la corrent en tota la regió valenciana; la segona, en -as, -es, -is, arcaica, està viva en una comarca al nord de la província de Castelló.

La primera es la que es deu preferir per haver seguit usada també pels clàssics i ser la més generalitzada.

4.4.9 L'ímeratiu.

L'ímeratiu llatí no es pareix en res al valencià (ni al castellà). Se formava pel tema pur en desinències especials, a saber:

Present: -2, -; 5, -te.

Futur: -2, -te; 5, -tote; 6, -nto.

A la conjugació valenciana només passa el present, i es pert el futur.

A més d'això, propiament no hi ha més que les dos persones del llatí i se supliren les altres per les corresponents del present de subjuntiu.

La t de la segona persona es canvia en u, mentre se conserva en castellà: ameu, viviu, al costat del castellà "amad, vivid". La primera persona no existix, perquè ningú se mana a si mateix. La segona del singular consistix en el tema pur: canta, corre, fuig.

Les formes emprades al present de subjuntiu són tan diferents en valencià, castellà i català, com s'ha vist allí (català: "canti, vingui, vingueu").

En la segona persona del plural de l'ímeratiu, -au, -eu, -iu, representen l'evolució dels grups -atis (per ate) -etis, itis, en la u, la qual queda en desaparèixer les consonants. En esta mateixa persona alguns vacilen entre acabar en -au, -eu, -iu. Pareix que la distribució deu ser adoptant la forma -au sempre que s'usen temes velaritzats (corregau, vixcau) i en -eu quan les formes s'ampren a l'indicatiu (correu, viviu).

4.4.10 El participi de present i el gerundi.

Estes dos formes estaven ben distingudes en llatí, perquè formades les dos sobre el tema de present, li afegien característiques distintives, a saber: nt per al participi de present i nd per al gerundi. Però en el valencià han arrematat confonent-se fonèticament i acabant en -ant, -ent, -int.

Tant el participi de present com el gerundi careixen de desinències personals, però no de declinació. Els participis se declinen per la tercera (amans, amantis), els gerundis, com els adjectius de tres terminacions (-us, -a, -um) però sense nominatiu. Tant una declinació com l'altra (de participis i gerundis) han desaparegut, reduïdes fonèticament a una sola forma.

4.4.11 El participi passat.

Esta forma verbal tampoc té desinències personals. Té en llatí declinació com els adjectius de tres terminacions.

Es l'única forma que ha quedat de les construïdes sobre el tema de supi, el qual tenia la terminació en t o s (amatum, fustum). Actualment en valencià té singular i plural, masculí i femení (amat, amada, amats, amades). Les diferents classes de participi es veuen en qualsevol gramàtica i presenten moltes irregularitats. Els participis passats regulars acaben en -at, -ut, -it, (cansat, perdut, cosit).

4.5 L'increment incoatiu.

Pareix convenient fer referència a este punt, per tractar-se d'uns sons que s'afigen a certs verps entre l'arraig i la desinenca verbal, i dona lloc en la tercera conjugacio, a la divisio en dos grups verbals: el pur i l'incoatiu.

Diém increment incoatiu al grup consonant sc convertit en valencià en [s] (signe damunt) (xe), quan no pertany a l'arraig, sino a la desinenca.

El sufix llati sco es presentava precedit de a, e, i, o, pero els grups -asco, -osco, a penes estaven presents, per lo que els que continuaren foren en -esco i -isco: el primer el tenim en castella en -ezco i en catala en -eixo: "florezco", "floreixo"; en canvi en valencià : florixc, aclarixc, etc...

Hi ha verps que tenen l'increment en tota la conjugacio excepte en algun cas de velarisacio (per eixemple: coneixer dona conegui, conega i coneguera).

Hi ha verps que nomes porten l'increment en algun temps, a saber, en tot el singular i en la tercera persona del plural dels presents d'indicatiu i subjuntiu, i en la segona de l'imperatiu. En la tercera conjugacio valenciana l'existencia o no de l'increment incoatiu ha donat lloc als dos paradigmes de conjugacio dels verps: conjugacio pura o sense increment i conjugacio incoativa o en el sufix ix (a la qual pertanyen la casi totalitat dels verps de la tercera conjugacio valenciana).

En quant a l'orige d'est increment en valencià, es d'advertir lo que ya en llati, ocorria.
(4)

(4) Cfr. Grandent, C. H. El latín vulgar. p 414, "Existixen proves d'una confusio de -esco i -isco en llati" Tambe diu est autor que dits sufixos en molts punts no deixaren rastre, inclus en Espanya, i encara afig que: "La terminacio -isco entrà finalment en la formacio del present dels verps de la quarta conjugacio (llatina). No existix en llati prova directa d'ells, ni queden recialles en espanyol, portugues, sart ni italià meridional". Això en l'epoca del llati vulgar. Pero es molt significatiu que en els temps classics eren molt usades eixes formes incoatives en l'infix ix.

L'evolucio d'este grup incoatiu pareix que va ser la següent:

En llati el present d'indicatiu tenia una i (per eixemple formes com florescis, florescit, etc...), les quals donaren lloc a la palatalisacio en [s] (signe damunt).

En subjuntiu, la vocal que seguix al grup no es una i (floreasca, florescat, etc...); estes formes estan velarisades. L'evolucio pot haver segut doble: d'una part en -ix i d'atra en sc (sk).

Estos dos sistemes es troben en el valencià primitiu i donen lloc a dos conjuncions que s'intercanvien. En l'actualitat el catala conserva el sufix -eix, mentres el valencià presenta l'evolucio en -ix, havent segut abandonat per complet en tota la regio valenciana l'antic sufix -is, pese a l'esforç que alguns tractadistes han posat en resucitar-lo.

Resumim a continuació les possibilitats:

Català modern: en -eix.

Indicatiu: floreixo, floreixes, floreix, floreixen.

Subjuntiu: present: serveixi, serveixis, serveixi, serveixin.

Imperatiu: serveix, serveixi, serveixin.

Valencià modern: en -ix.

Indicatiu: sofríxc, sofríxes, sofríx, sofríxen.

Subjuntiu: present: sofríxca, sofríxques, sofríxca, sofríxquen.

Imperatiu: sofríx, sofríxca, sofríxquen.

Entre les moltes formes arcaiques i dialectals, les que hem exposat són les úniques que en català i valencià queden com a lliteraries. Per tant, hem de rebujar, com contraries a la normativa valenciana, formes com en indicatiu, "patesc" i "patisc"; en subjuntiu, "patesca" i "patisca", "patesques", "patisques", "patesca" o "patisca"; "patesquen" o "patisquen"; i en imperatiu, "patesca", "patisca". Igualment s'han de marginar les formes "patis", "patisse" o "patesse", "patessen" o "patissen". L'única solució valenciana de l'increment incoatiu verbal és en -ix, no es -eix, ni en -is.

BREU BIBLIOGRAFIA

- Alcover-Moll. Diccionari català-valencià-balear. 10 Vols. Palma de Mallorca, 193 i ss.
- Badía Margarit, A. M^a. Manual de Gramàtica Històrica Catalana. Valencia, 1981.
- Bastardas Parera, J. Particularidades sintácticas del latín medieval. Barcelona, 1953.
- Bourciez, E. Elements de Linguistique romane. Paris, 1930.
- Díaz y Díaz, M.C. Antología del latín vulgar.
- Ernout, A. Morphologie historique du latin. Paris, 1953.
- Fullana Mira, Ll. "Evolución del verbo en la lengua valenciana". Discursos leídos ante la Real Academia Española en la recepción pública del R:P. Luis Fullana Mira. O.F.M. el día 11 de noviembre de 1928. Valencia, 1979.
- Grangent, C.H. Introducción al latín vulgar. Madrid, 1928.
- Griera, A. Gramàtica històrica catalana. Barcelona, 1931.
- Menéndez Pidal, R. Orígenes del español. Madrid, 1926 i 1950.
- Meyer-Lubke, W. Introducción a la Lingüística románica. Madrid, 1926.
- Niedermann, M. Morphologie historique du latin. 3^a ed. Paris, 1953.
- Sanchis Guarner, M. Gramàtica valenciana. Valencia, 1950.
- Strecker, K. Introduction a l'étude du latin medieval. Lille, 1946.

Transcripció feta de la publicació: Revista de Filologia Valenciana, Any IV, nº 4, Valencia 1997, editat per Lo Rat Penat.

Josep Maria Guinot i Galan

Fon llicenciat en Filosofia i Lletres, secció Filologia Romànica. Doctor en Sagrada Teologia. Catedràtic de Religió i de Llatí. Vicari de la Trinitat de Castelló i Canonge Magistral de la Catedral de Sogorp. Acadèmic de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana (RACV). Fundador de l'Associació Cultural Cardona i Vives de Castelló.

ACLARIMENT: Esta publicacio està redactada en les Normes d'El Puig. Encara que es una obra colectiva, l'encarregat de la redaccio final de cada articul te llibertat per a fer-ho en la normativa d'accentuacio de la seua preferencia. Este tema es motiu de debat, pero no de divisio, entre nosatres.

Facebook, @rocchabas
Twitter@CulturalRoc
GMAIL, rocchabas2018@gmail.com

